

**EUROASIA JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES**

**3. ANADOLU
ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER
KONGRESİ**

DİYARBAKIR 28-29 Aralık 2019

KONGRE TAKVİMİ
Özetlerin gönderileceği son tarih: 23 Aralık 2019
Tam metinlerin gönderileceği son tarih: 28 Aralık 2019
Kongre kitabı yayın tarihi: 30 Aralık 2019

Ayrıntılı Bilgi İçin: www.anadolukongre.org

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ KİTABI

EDİTÖR:

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULSEMET AYDIN

SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ KİTABI

ANADOLU KONGRELERİ
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

28-29 ARALIK 2019
DIYARBAKIR

EDİTÖR:

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULSEMET AYDIN

UBAK YAYINEVİ®

(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI : 2018/42945)
TÜRKİYE

anadolukonresi@gmail.com

www.ubak.org.tr

<https://www.anadolukongre.org/>

Bu kitabın tüm hakları UBK Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.
UBK Publications – 2019 ©

Yayın Tarihi : 31.12.2019

ISBN: 978-605-80174-4-3

TİBBÎ AÇIDAN DİNÎ TECRÜBE

Aysel TAN

Fırat Üniversitesi

ÖZET

Her din ve mistik kültürde ortaya çıkan dinî tecrübelerin felsefe, kelam ve fıkıh gibi bilim alanlarında farklı açıklamaları yapılmış, akli olup olmadığı sorgulanmıştır. Vahiy, keramet, vecd, hulul, tecelli gibi kavramlara açıklamalar getirilmiştir. Fakat bu tür tecrübelerin insanın fizyolojik ve psikolojik mekanizmalarıyla ne tür bir bağlantısı olduğu İslam düşünce geleneğinde pek tartışılmamıştır. Bu tür tecrübe yaşayan kişilerin sorunlu olup olmadığı tıbbi açıdan değerlendirilmemiştir.

Dini tecrübeleri tıbbî bir sorun olarak ele alıp bu tecrübeleri ‘deney’ konusu yaparak inceleyen ilk düşünür William James’tir (ö.1910). O, *The Varieties of Religious Experience* adlı kitabında her türlü ‘dini’ olarak ifade edilen tecrübeleri ele alıp açıkladığı gibi, dini olmayan ama dini tecrübelerle benzer mistik tecrübeleri de araştırıp, incelemiştir. Fakat James, araştırmasında dini ve mistik tecrübe ayırımı yapmamıştır.

İkili bir ayırma tabii tutulmadan bütün tecrübelerin tek bir başlık altında incelenip ‘psikolojik durum’ olarak kabul edilmesi bu bildirinin ele aldığı ana sorundur. Bütün tecrübeler tek bir başlık altında ele alınırsa peygamberlerin tecrübeleri (vahiy) ile bunun dışında yer alan mistik tecrübelerin (vecd, keramet) bir farkı kalmayacaktır. Bu ikisini ayırmak için akli kriterleri ve tecrübelerinin ana iddialarını değerlendirip ele almak gerekir.

Vahiy tecrübelerinin temel iddialarıyla mistik tecrübelerin iddialarını karşılaştırdığımızda vahiy tecrübelerinin akli kriterlere uygun olduğu ve tıbbi açıdan hastalıklı bir insanın tecrübesi olmadığı görülecektir. Mistik tecrübeler de ise durum bunun tersi görünmektedir. Mistik tecrübeler geçirenlerin çoğu zaman depresyon, manik ve çoğu zaman da uyuşturucu ile ortaya çıktığı, bunalımlı ve savaş dönemlerinde bu tür tecrübelerin arttığı görülür.

Bu şekilde vahiy tecrübesinin doğruluğu ortaya konduğunda toplumu etkileyen dini inançların doğru kaynağına yönelmek mümkün olur. Mistik tecrübelerin ise hastalıklı zihnin ürünü olması nedeniyle insanları saptırıcı, dinden çıkarıcı ve akıl dışı olduğu ortaya çıkar. Bu şekilde dini inançların istikameti doğru bir şekilde çizilmiş olur.

Anahtar Kelimeler: William James, tıp, dini tecrübe, mistik tecrübe, keramet, vahiy, vecd, hulul, tecelli.

GİRİŞ

Dini tecrübelerin tanrısal değil, tamamen doğal nedenleri olduğunu göstermeye çalışan açıklamalar yapılmaktadır. Nörofizyolojik ve psikiyatrik açıklamalar, uyuşturucularla yaşanan mistik tecrübeler, tecrübenin nesnelliği ve gerçekliği konusunda önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır.¹ Eğer dini tecrübe sadece bir duygu meselesiyse, o zaman tecrübenin nedenini dışta bir yerde aramamıza hiç gerek yoktur; fizyolojik ve psikolojik açıklama yeterli olacaktır. Metafizik ve mistik obsesyonlar her şeyden önce zekaya ait nitelik taşımaktadır.² Ve dini tecrübe kişiye özeldir bu nedenle bu tecrübeyi yanılmadan (illüzyon) ayırabilecek hiçbir delil bulunmamaktadır.³ Mistik tecrübeyi diğer tecrübelerden ayıran her hangi bir duyusal şey ihtiva etmeyen içeriksiz saf bir bilinç olması⁴ da dini tecrübenin delil olmasını güçleştirmektedir. Freud ise mistik düşüncenin, bireyin bastırılmış içgüdülerin yarattığı bilinçaltı çatışmaları olarak görmektedir.⁵ James'te Freud'un bu görüşünü destekler ve şöyle der: Üst düzey dini tecrübeye kişinin bilinç sahası, öznenin nereden geldiğini bilemediği bir hücumu uğrar. Zihnin bilinç bölümü, bilinci yarım geçer, Dini tecrübe sahasında kişinin bilinçdışı yaşantısı bilinçle bütünleşir. Bu duygusallık ve entelektüelliğin dinamik bir birleşimi ve kaynaşmasıdır.⁶ Gerçeklik bu aşamada zihinsel olarak adlandırılan bir işlemde çok hissedilen bir şey olarak görülür.⁷

DİNİ TECRÜBE VE TIP

Dini tecrübe ile patolojik dini düşünce ve davranış arasındaki ayrımı iyi yapmak gerekir. Patolojik dini düşüncenin birçok sebebi olabilir. Psikoz öncesi ruhi yapılar, yaş dönemleri, savaşlar ve buna benzer sosyal karışıklıklar, kültür ve medeniyetin etkisi patolojik dini düşüncenin sebeplerinden bazılarıdır.⁸ Bunlardan bazılarının dini/mistik tecrübeleri hazırlayıcı etkisi çok fazladır. Baskı ve savaş arttıkça ya kişilik kaybolur yahut çatışma gelişir. Ortaçağ'da Fransa'da din savaşları esnasında pek çok ruh hastalıklarına rastlanmıştır. Brahma ve Buda dinine mensup olanlarda mistik ruh gerginliği pek yüksek olduğundan bu dine mensup olanlarda ruh hastalıkları eksik olmaz.⁹ Başka tür dini tecrübe saplarına örnek verilecek olursa,

¹ Abdülatif Tüzer, Dinî Tecrübe ve Mistisizm, Dergâh Y., I. Baskı, İstanbul, 2006, s. 299.

² Neda Armaner, Psikopatoloji'de Dinî Belirtiler, Demirbaş Y., Ank., 1973, s. 113.

³ Mehmet S. Aydın, Din Felsefesi, Selçuk Y., 3. Bas., Ankara, 1988, s. 92.

⁴ Tüzer, age., s. 108.

⁵ Tüzer, age., s. 214.

⁶ Ahmet Cevizci Felsefe Ansiklopedisi, Babil Y., 2006, s. 511.

⁷ William James, The Varieties of Religious Experience, The Pennsylvania State University, A Penn State Electronic Classics Series P., USA, 2002, s. 64-65.

⁸ Armaner, age., s. 78.

⁹ Armaner, age., s. 101-102.

dini suçluluk nedeniyle olanlar, büyüklük hezeyanları, kendisini peygamber, din kurucusu veya bizzat Tanrı gibi görme durumudur. Çoğu kendilerini meleklerle haşır neşir olduklarını, semaya çıkıp Tanrı huzuruna kabul edildiklerini, vahye mazhar olduklarını, Tanrı'dan ilham aldıklarını iddia ederler.¹⁰

Beyindeki limbik yapılar haz ve cinsel arzuyu, yani tutkuları besleyen duyguları oluşturur.¹¹ Orgazm ve mistik tecrübenin her ikisi de mutluluk, kendini aşma ve birlik duyuları doğururlar. Her ne kadar orgazm ile mistik tecrübe arasındaki örtüşme tam olmasa da, mistik tecrübenin nörobiyolojisinin cinsel tepki mekanizmasından doğduğu söylenebilir.¹² Mistik tecrübelerde, dini hezeyana varan fikirler yanında müthiş bir hyper-sexualism, fren ve ölçü bilmeyen bir şehvet arzusu vardır.¹³ Bu iki özellik sıkı bir şekilde aynı anda bulunur. Hasta bir taraftan cinsi arzularını belirttiği halde bir taraftan Tanrı'nın oğlu olarak yeniden doğacağını söyleyip tecrübelerine dini yorumlar ekler.¹⁴ Edebi bir dil kullanarak şiirler, hikayelerle kendileri gibi anormal bir mümin kitlesini etraflarında toplarlar. Bu tür mistikler Tanrı'yla doğrudan doğruya ilişkiye geçtiklerini ve onu görüp emir aldıklarını ifade ederler. Şiddetli bir aşk tutkusuyla, Tanrı'nın mahiyetine varır ve mutluluk halinde kendilerinden geçerler. Tanrı'yla birlik olma ve ona erişmeyi 'ruhsal evlilik' (spiritual marriage) olarak adlandırırlar. Bu evlilikte aşk ve birlik düşüncesi baskın olur.¹⁵ Gerçeklik algılarını kaybederek kişiliklerinin saf bir duyguya döndüğünü hissederler.¹⁶ Bazen Tanrılık iddialarında bulunurlar. O Tanrı'dır, hatta bazen ondan da üstündür. Tanrı'nın tanrısıdır. İsteddiği zaman güneşi açtırır, isterse yağmur yağdırır.¹⁷

¹⁰ Armaner, age., s. 119

¹¹ Daniel Goleman, Duygusal Zekâ, (Çev. Banu Seçkin Yüksel), Varlık Y., 25. Baskı, İstanbul, 2004, s. 26.

¹² Tüzer, age., s. 153; Freud buna birincil süreçler adını verir. Birincil süreç: kalbin, yani duygusal zihin mantığının alanıdır. Bu aynı zamanda dinin, şiirin, psikozun ve çocukların, düş ve mitin mantığıdır. Birincil süreç düşüncesinde gevşek çağrışımlar bir anlatının akışını belirler; bir nesne diğerini simgeler, bir diğerinin yerini alıp onu temsil eder; bütünler parçalarda özetlenir. Zaman yoktur, neden-sonuç yasaları yoktur. Aslında birincil süreçte, 'hayır' diye bir şey yoktur; her şey mümkündür. Psikanalitik yöntem, kısmen bu yer değiştiren anlamları deşifre etme ve çözmeye sanattır. Sigmund Freud, Bir Yanılsamanın Geleceği, (Çev.: Aziz Yardımlı), İdea Y., İstanbul, 2000, s. 9; Goleman, age., s. 366.

¹³ Stace'e göre esrime, coşku denilen anormal bedensel haller mistik bilinçte evrensel veya zorunlu değildir. Bunlar ağırbaşlı, dingin ve eğitilmiş mistikler arasında değil daha çok duygusal ve isterik mistikler arasında meydana gelir. Bu cinsellik ile mistik yaşam arasında sık sık öne sürülen ilişkide de böyle olmaktadır. Ve yine Tanrı ile birleşme veya evlilik şeklinde anlattıkları cinsel mecazlar için de geçerlidir. Walter T. Stace, Mistisizm ve Felsefe, (Çev. Abdülattif Tüzer), İnsan Y., 2004, s. 51.

¹⁴ Armaner, age., s. 121.

¹⁵ Caroline Franks Davis, "Religious Experience", Philosophy of Religion: An Anthology, (Ed. Charles Taliaferro and Paul J. Griffiths), Blackwell P., 2003, s. 178.

¹⁶ Armaner, age., s. 124.

¹⁷ Armaner, age., s. 129.

İkbal dini tecrübelerine getirilen tıp yorumlarını değerlendirerek, tecrübelerin cinsel etkinin ürünü olduğunu söylemenin yanlış olduğunu söyler çünkü bilincin bu iki şekli din ve cinsellik birbirine zıt değilse de nitelikleri, amaçları ve doğurdukları hareketler bakımından birbirinden kesinlikle ayırdırlar. Dini vecd ve heyecanın, benliğimizin derinliklerini sarsan şiddetli bir yönü olduğu için her iki tecrübelerin de aynı olduğu yorumları yapılmıştır.¹⁸ Geçmişte bastırılmış duygular zihinde bir yer işgal eder ve ilk fırsatta gün yüzüne çıkar. Bu şekilde gün yüzüne çıkan duygular hareket ve davranışlarımızı değiştirme ve davranışlarımızı bozma kuvvetindedir. Ve bizi ilkel davranışlara yönlendirebilir.¹⁹ Bu ilkel davranışlar bizi yanıltabilir (illüzyon) ve bu algıları mistik tecrübe şeklinde yorumlaya kalkabiliriz.²⁰ Freud bu tür dini tecrübelerine ‘okyanus hissi’ der.²¹ Tecrübe edilen şey, sonsuz ve sınırsız olanın duyumsanmasıdır. Dini enerjinin kaynağı da bu duygudur. Bu okyanusa karışma, tüm sınırlamalardan, acılardan, çaresizlikten kurtularak sınırsız, sakin ve güvenli bir alana girişi anlatır.²² James ise dini/mistik tecrübelerin hepsinin aynı olmadığını ifade ederek onları ikiye ayırır bazıları sıkıntı, kötümserlik ve psikoz halleriyle benzerlik gösterebilen şeytani, alt düzey mistik tecrübeler olduğu gibi birey üzerinde olumlu etkisi olan mistik tecrübeler de vardır.²³ İki tür mistik tecrübe olduğu gibi insanın da temelde iki yönü olduğunu söyleyen James, akılcılık (bilinç) ve akılı aşan eğilim (bilinçaltı) insan yapısında aynı anda birlikte yer alır.²⁴ Bazı insanlar bilinçaltına en yakın sınırdaki yaşarlar ve bilinçaltı bilinci etkileyerek çok farklı tecrübelerin meydana gelmesine neden olur.²⁵

Dini tecrübelerin uyuşturucularla da yaşanabileceğini iddia edenler vardır. Uzun çabalar sonucu elde edilen mistik deneyimle, uyuşturucu haplar kullanılarak elde edilen tecrübe birbirine benziyorsa, nedeni fark etmeden bu tür tecrübeler de mistik tecrübe kabul edilmelidir.²⁶ Dini tecrübelerin tamamen kimyasallarla olduğunu söyleyenler, bu tür tecrübelerde dışsal yani Tanrısal bir etkinin söz konusu olmadığı iddiasını bu şekilde delillendirirler. Uyuşturucular beynin kimyasını değiştirerek mistik bilinç oluşturmaktadır.²⁷ James, nitrous oxide tecrübesinin kendisini rasyonel bilincin ötesinde bambaşka bir bilinç

¹⁸ Muhammed İkbal, İslam’da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, (Çev. Sofi Huri), Birleşik Y., İstanbul, Tarihsiz, s. 47.

¹⁹ İkbal, age, s. 45.

²⁰ Aydın, age., s. 92.

²¹ Freud, age., s. 57.

²² Tüzer, age., s. 227.

²³ Ayten Ali, “William James ve Din Psikolojisinde Tecrübe Merkezli Bir Yaklaşım”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Cilt:19, Sayı:3, 2006, s. 463.

²⁴ James, age., s. 62-63, 175, 473.

²⁵ James, age, s. 231.

²⁶ Stace, age., s. 28.

²⁷ Tüzer, age., s. 220.

düzeyine taşıdığını, karşıtların birliklik içinde uyumlu hale geldiğini, vahiy ediliyor duygusu verdiğini, her şeyin özdeşleştiğini ifade eder.²⁸ Austin ise kensho tecrübesinde, diğerlerinden farklı bir birey olarak konumlanan benliğini kaybetmiş ve eşyayı gerçekte nasılsa öyle görmüştür.²⁹ Uyuşturucularla dini tecrübenin mümkün olduğunu söyleyen bilim adamı ve araştırmacıların varlığı dini tecrübenin imkânı konusunda ciddi sorun oluşturur bu tür iddialar dini tecrübenin nesnel gerçekliği olmayan sırf psikolojik, yani bilinçaltının bir ürünü olduğu sonucuna götürür.³⁰ Austin bu durumu açıklarken birbiriyle ilişkili iki kavramı derealizasyon (gerçeklik algısının çöküşü) ve depersonalizasyon (kişiliğin çöküşü) zikretmektedir.³¹ Ayrıca zekada deterioration (soyutlama yetisinde zayıflama ve belirgin bir yıkım) olduğu da görülebilir. Bu gerçeklik algısı ve kişiliğin çöküşü sağlıklı insanlarda da olmakla birlikte, genelde zihinsel rahatsızlıkların, beynin kimyasını değiştiren ilaçların, uykusuzluğun ve meditasyon (riyazet, uzlet, çile) doğurduğu psikolojik sendromdur. Yıkılan gerçeklik algısı ve kişinin yerine yeni bir gerçeklik algısı ve kişilik gelmektedir. Bu yeni bilinç durumunu tanımlayan iki önemli şey, benliğin ölümü ve eşyayı olduğu gibi görmedir.³² Zaehner mistiklerin iki formu olduğunu söyler. Biri manik-depresif psikozlarıyla çok yakın ilişkilidir. İkincisi ise bütünleşmedir. Bireysel ego, kozmik bilinçte yok edilir ve onunla bir olunur. Bilinçaltı bilinci istila eder ve bireysel ben ile dış dünya arasındaki tüm sınırlar kalkarak her şeyin birliğinin tecrübe edildiği akut manik hal oluşur. Bu hal, rasyonel bilincin bilinçaltını tarafından tamamen yutulduğu delilik halidir.³³ Tüm bunlara eşlik eden bir tablo ise zekada soyutlama becerisinin zayıflamasıdır.

²⁸ Tüzer, age., s. 65; James, age., s. 379.

²⁹ Tüzer, age., s. 148.

³⁰ Tüzer, age., s. 142.

³¹ Şizofrenide kimi zaman depersonalizasyon ve derealizasyon algılarının görülebileceği ifade edilmektedir. Sık görülen başlama biçimi ilgi azalması, dikkat dağınıklığı, kendi bedeni, kendi düşünceleri ile aşırı uğraşma, zamanın akışına aldırılmazlık gibi belirtilerle olur. Konuşmaları belirgin olarak azalmış olabilir. Çocuksuluk, çok konuşma, hiç konuşmama (mutizm) gibi değişik düşünce bozukluğu belirtileri olabilir. Düşünce çocuklaşır (regresif düşünce) mantık bağları çocuktaki gibi bireyin iç dünyasından, korkularından, ilkel çağrışımlardan kaynaklanır. M. Orhan Öztürk vd., Ruh Sağlığı ve Bozuklukları I., Nobel Y., 11. Baskı, Ankara, 2011, s. 245-251.

³² Tüzer, age., s. 147-148.

³³ Tüzer, age., s. 78.

SONUÇ

Sonuç olarak, psikiyatrlar, mistik tecrübelerle psikotik tecrübeler arasında hiçbir ayırım yapmaz ve iki kategoriye de psikozun görünümüleri olarak ele alırlar.³⁴ Dini tecrübeler her ne kadar içsel bir yaşantı olsa da kendine özgü kavram, tasarım dünyası ve özelliklerine sahiptir. Bütün dini tecrübeler; şizofreni, saplantı nevrozu, paranoya gibi patolojik bir durum olarak görülmeyebilir. Ruh ve akıl sağlığı yerinde mistikler vardır.³⁵ Fakat ne olursa olsun dini/mistik tecrübeler zihinsel anlamda gerçeklikten kopma olarak görülebilir. Dış dünyadan kendini soyutlamak, insanlardan uzaklaşmak dış dünyanın gerçekliğini kavramaktan ziyade dünyaya yabancılaşmayı doğuracaktır. Böylece kendisi veya toplum için neyin yararlı ya da zararlı olacağına ayırımına varamayarak yanlış bir takım hareketlerde bulunmasına neden olabilir.³⁶ O zaman dini tecrübeleri birbirinden ayırmak çok önemlidir. Bir peygamber ile akıl sağlığı yerinde olmayan bir mistiğin birbirinden ayrıldığı nokta tecrübelerini sosyal hayatla bütünleştirebilmesi, yaratıcılığı, sevgisi ve dinamikliğiyle içinde bulunduğu topluma pozitif değişimler gerçekleştirebilmesidir. Bu özellikleri psikotikte bulmak zordur.³⁷ Caroline Davis, dini tecrübeleri zihinsel rahatsızlık biçiminde açıklamaya çalışmanın haksız ve yanlış olduğunu söyler. Patolojik kişilik bozuklukları olan kişiler, genellikle endişeli, güvensiz, aşırı derecede kolay tesir altında kalabilir gibi özellikler taşıyan kişilerdir. Oysa dini tecrübe sahibi kişilerin çoğunda bunların hiç biri yoktur.³⁸ Mistik tecrübe yaşayanlar ise duygusal bir zihne sahip oldukları için sadece çocuğa benzer şekilde düşünmektedirler. Bir çocuk mantıksız düşünüyor diye şizofren olarak suçlanamazsa bir mistiğe de mantıksız düşünüyor diye şizofren demek yanlış olacaktır. Sadece bazı mistikler zihinsel rahatsızlık yaşar, geneli normal davranışlar gösterir, sadece zihinsel yapısı çocuk zihnine benzer.

³⁴ Tüzer, age., s. 225.

³⁵ Tüzer, 2006a, s. 240.

³⁶ Hemşinli, 2010, s. 129-130.

³⁷ Tüzer, age., s. 232.

³⁸ Caroline Franks Dawis, *The Evidential Force of Religious Experience*, (Oxford: Clarendon Press., 1989) s. 223.

KAYNAKÇA

Armaner Neda, Psikopatoloji’de Dinî Belirtiler, Demirbaş Y., Ank.,1973.

Aydın Mehmet S., Din Felsefesi, Selçuk Y., 3. Bas., Ankara, 1988.

Ayten Ali, “William James ve Din Psikolojisinde Tecrübe Merkezli Bir Yaklaşım”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Cilt:19, Sayı:3, 2006.

Cevizci Ahmet, Felsefe Ansiklopedisi, Babil Y., 2006.

Davis Caroline Franks, “Religious Experience”, Philosophy of Religion: An Anthology, (Ed. Charles Taliaferro and Paul J. Griffiths), Blackwell P., 2003.

Freud Sigmund, Bir Yanılsamanın Geleceği, (Çev.: Aziz Yardımlı), İdea Y., İstanbul, 2000

Goleman Daniel, Duygusal Zekâ, (Çev. Banu Seçkin Yüksel), Varlık Y., 25. Baskı, İstanbul, 2004.

James William, The Varieties of Religious Experience, The Pennsylvania State University, A Penn State Electronic Classics Series P., USA, 2002.

Öztürk M. Orhan vd., Ruh Sağlığı ve Bozuklukları I., Nobel Y., 11. Baskı, Ankara, 2011

Stace Walter T., Mistisizm ve Felsefe, (Çev. Abdülâtif Tüzer), İnsan Y., 2004.

Tüzer Abdülâtif, Dinî Tecrübe ve Mistisizm, Dergâh Y., I. Baskı, İstanbul, 2006.